VI. Pilys
Castles

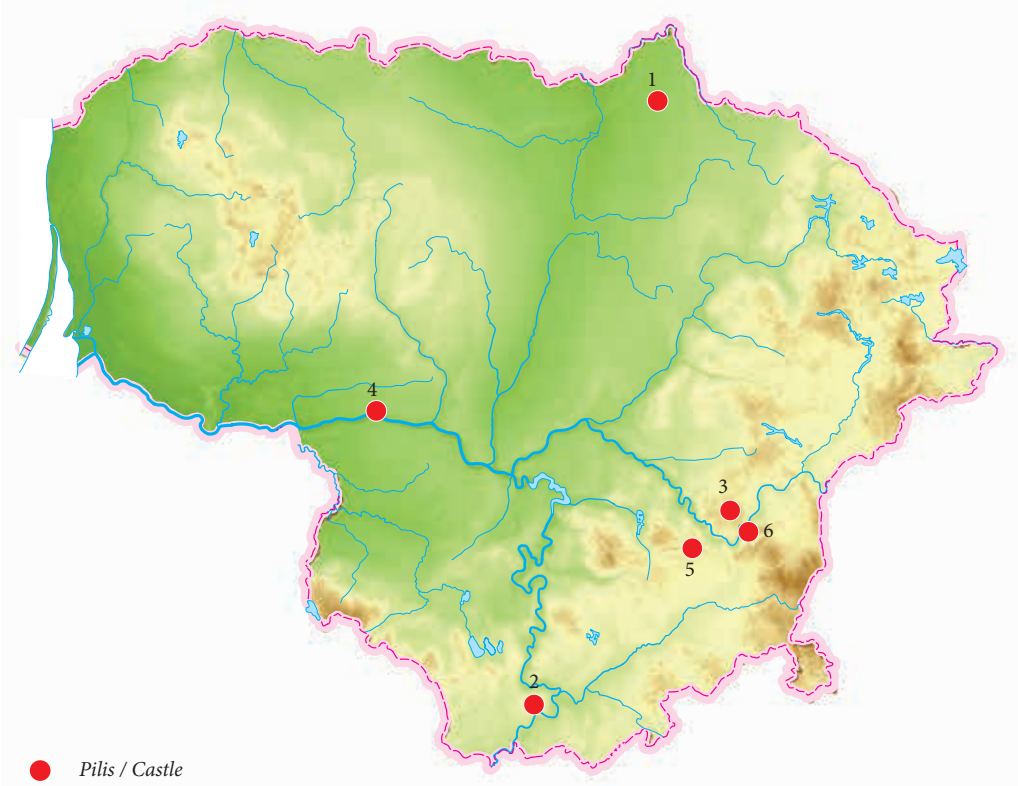

Pilis / Castle

1. *Biržai*
2. *Liškiava (žr. II)*
3. *Pilaitė*
4. *Raudonė*
5. *Trakai*
6. *Vilnius*

Tautvydas Bajarūnas

Trakų salos pilies rytiniai kazematai

2021 m. birželio mėnesį TO atliko detaliuosius tyrimus Trakų salos pilyje. Tyrimai buvo vykdomi pilies R kazematuose, vietoje, kur planuojama įrengti patalpas muziejaus reikmėms. Dar statant, tvirtinant ir plečiant Pusiasalio pilį, XIV a. II pusėje pradėta Salos pilies statyba vienoje iš didesnių Galvės ežero salų. Pirmajame statybos etape salos pilis buvo pereinamojo tipo iš aptvarinės į konventinę, kurią sudarė raidės „U“ formos kunigaikščių rūmai ir priešpilis. Ji statyta kaip tvirtovė apsiginti nuo priešų. Antrajame statybos etape pilis pradėta statyti pagal kitą planą: tarp rūmų korpusų sumanyta pastatyti 9,6x9,2 m dydžio 6 aukštų donžoną (33 m), o salos pakraščiu – gynybinę sieną su kontraforsais. Pilies architektūra gotikos stiliaus, bet kai kurie elementai turėjo ir romaninio stiliaus bruožų. Visos patalpos buvo skliautuotos, langų angokraščiai puošti raudonomis profiliuotomis gotikinėmis plytomis. Rūmų dešiniojo korpuso antrame aukšte buvo reprezentacinė menė, langus puošė vitražai. Apie salos pilies architektūrą, kaip ir apie Pusiasalio pilį, pirmą kartą užsiminė flamandų keliautojas Žiliberas de Lanua, nurodydamas, kad ,,antra pilis stovi vidury kito ežero, per patrankos šūvio atstumą nuo senosios“. Paskutiniajame pilies statybos etape buvo įrengtas griovys, skyręs kunigaikščio rūmus nuo priešpilio. Jis aptvertas gynybine siena su bokštais, pastatyti kazematai. P ir trikampiuose kazematuose buvo virtuvės, V kazematų apatiniuose aukštuose buvo sandėliai, o aukštesniuose gyveno tarnai. Priešpilyje esančiame pilies PV bokšte buvo kalėjimas. Žalgirio mūšio išvakarėse išplėsta pilis buvo naujoviška, flanginei gynybai pritaikytuose kampiniuose priešpilio bokštuose buvo 15 patrankų. Po Žalgirio mūšio (1410 m.), sutriuškinus Kryžiuočių ordiną, salos pilis tapo didžiojo kunigaikščio rezidencija. XVI a. praradus karinę funkciją ir netekus rezidencijos vaidmens, salos pilies reikšmė sumenko, didieji kunigaikščiai į ją užsukdavo vis rečiau. Salos pilis tapo kilmingų asmenų kalėjimu. Po niokojančios 1655–1661 m. Rusijos invazijos Trakų miestas buvo apiplėštas ir sudegintas, salos pilis apgriauta ir neatstatyta, miestas jau neatsigavo ir tapo provincijos miesteliu.

Pirmasis pilį tirti 1904 m. pradėjo Z. Hendelis, tačiau tik 1951 m. pilies teritorijoje pradėti plataus masto tyrinėjimai, susiję su rūmų restauravimu. Šie tyrimai tęsėsi iki pat 2002 m. Iš viso nuo 1951 m. ištirta apie 6 tūkst. m^2, didžioji piliavietės teritorijos dalis. R kazematų liekanos tyrinėtos dukart (Lisauskaitė B., Trakų pilių archeologiniai tyrimai 1971–1998 metais*, Lietuvos pilių archeologija*. Klaipėda, 2001, p. 105–127). 1960–1961 m. čia tyrimus atliko O. Navickaitė-Kuncienė (*LIIR*, f. 1, b. 165). Tyrinėjant centrinėje – R kazematų dalyse po griuvenomis rasta medinio pastato liekanų. Pastate būta krosnies iš glazūruotų koklių su augaliniu ornamentu. Buvo išlikusios pastato medinės grindys. Manyta, kad pastatas buvo 4,5x4 m dydžio. Pastato liekanos datuotos XVII a., manoma, kad jis statytas R kazematams jau sugriuvus, ant jo griuvėsių. Archeologės nuomone, kazematuose būta arklidės. Tuomet vykusių tyrimų metu taip pat rasta grublėtosios keramikos šukių, titnago dirbinių. 1987 m. vykusiems tyrimams vadovavo G. Gendrėnas (*LIIR*, f. 1, b. 1361). Tuomet ištirtas 120 m^2 plotas. Ankstyvų kultūrinio sluoksnio horizontų nerasta. Tyrimų metu aptiktos medinės konstrukcijos – medinės spraustinės sienutės. Nustatyta, kad R kazematų statybos pradžioje pelkėtoje jų vietoje telkšojo vanduo, todėl statybos darbų metu šios sienu-

tės naudotos vandeniui sulaikyti. Tokių pat sienučių būta ir išorinėje gynybinės sienos pusėje, tad G. Gendrėnas manė, kad formuotas 4,5–5 m pločio „lovys“, iš kurio, mūrijant sienos pamatą, buvo išsemiamas vanduo, o pats „lovys“ užpilamas gruntu. Sienutė buvo 95 cm aukščio. Š gynybinės sienos pamatai tarp minėtų užtvarų statyti prakasus durpių sluoksnį, o ant pasiekto šlyno guldyti keturkampiai tašyti rąstai, virš kurių statytas pamatas. Virš statybos metu suformuoto supilto sluoksnio formavosi intensyvus XV a. kultūrinis sluoksnis. Jis R kazemate formavosi labai netolygiai, žemėjo Š–P ir V kryptimis. Manoma, kad pilies egzistavimo laikotarpiu šis kazematas nebaigtas statyti. G. Gendrėno tyrimų metu ankstesnių už pilies statybos laikų kultūrinio sluoksnio horizontų nerasta.

Detaliųjų tyrimų metu R kazematuose ištirti du 2x2 m dydžio plotai (iš viso 8 m^2). **Plotas 1** tirtas R kazematų ŠR dalyje (1 pav.).

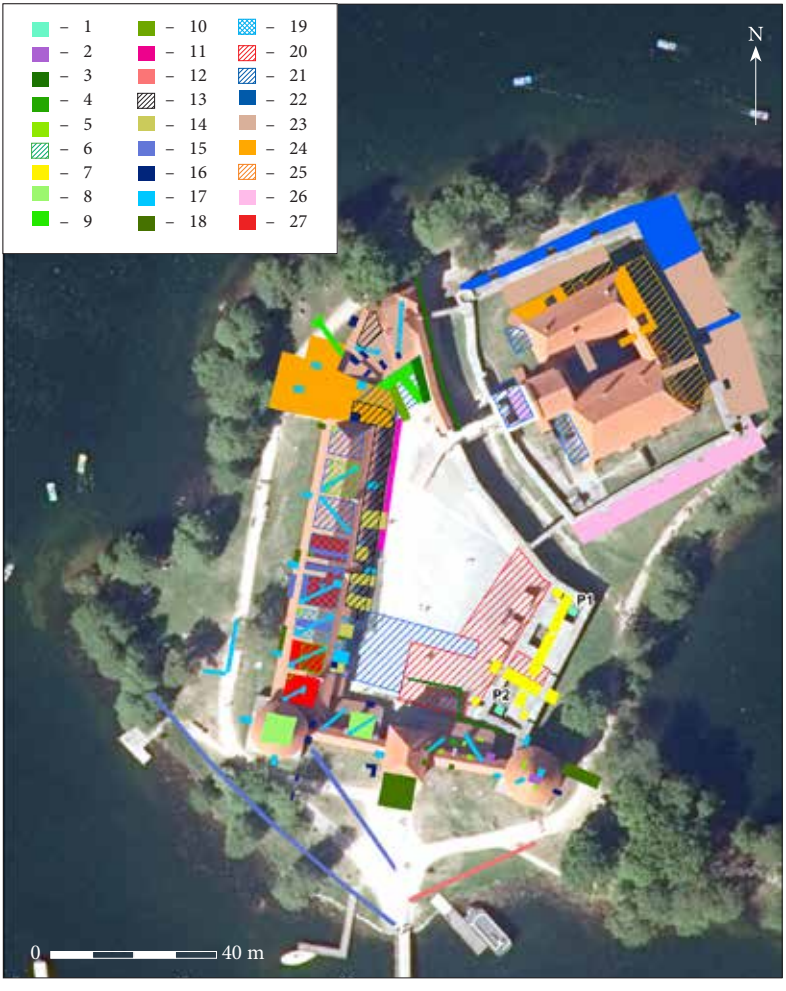

Tirtos vietos viršuje buvo 10 cm juodžemio sluoksnis, po kuriuo aptiktas 0,9–1,8 m storio piltinio pobūdžio pilko smėlio sluoksnis su įvairaus dydžio griuvenomis (plytų duženomis) ir šiukšlėmis (geležinis kablys, viela, saldainių popierėliai). Šis sluoksnis storiausias ŠR ploto kampe. Manoma, kad sluoksnis žymi 1987 m. G. Gendrėno tirtos perkasos dalį. Sluoksnis staiga žemėja ŠR dalyje dėl to, kad toje vietoje turbūt buvo giliausia perkasos vieta. Šiame sluoksnyje aptikti keli archeologiniai radiniai: 2 koklių kaklo fragmentai ir 8 buitinės keramikos fragmentai. Vienas radinys datuotas XVI a. pabaiga – XVII a. I puse. Tai baltos molio masės puodo šukė, dengta žalia glazūra, vadinamoji Kielcų keramika. Panašu, kad ir kiti šiame sluoksnyje aptikti archeologiniai radiniai datuojami šiuo laikotarpiu. Giliau aptiktas 80–90 cm storio permaišyto geltono ir balsvo molio sluoksnis, kuriame rasta profiliuotos gotikinės plytos dalis su išilginėmis braukomis. Šis radinys datuojamas XV a. – vėliausiu Trakų salos pilies statybos laikotarpiu, kurio metu statytas papilys, apsuptas bokštais ir gynybine siena, R ir V kazematai (Minkevičius J., *Lietuvos architektūros istorija. Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio.* Vilnius, 1988, t. 1, p. 104). Manoma, kad sluoksnis susiformavo būtent šio statybos etapo darbų metu. Po šiuo sluoksniu slūgsojo 15–20 cm storio balsvo molio (šlyno?) sluoksnis, kuriame aptikta archeologinio laikotarpio medinių konstrukcijų. Jos buvo įgilintos dar giliau į juodos durpės sluoksnį. Ploto PR krašte buvo iš viena ant kitos sudėtų *14*0x30x5 cm dydžio lentų formuota konstrukcija. Ji rasta ir 1987 m. tyrimų metu Manoma, kad tai statybos darbų metu naudotos medinės spraustinės sienutės vandeniui sulaikyti. Kitoje ploto dalyje (H_{abs} 148,85–149,08 m) rasta 10–20 cm skersmens 5 medinių stulpų liekanų (2 pav.). Manoma, kad stulpai taip pat susiję su statybos darbais. Galbūt tai atramos, laikiusios pagrindus, ant kurių stovėjo tuo metu šioje pelkėtoje vietoje dirbę žmonės. Juodos durpės sluoksnis

1 pav. Bendras situacijos planas: 1 – 2021 m. tyrimai (T. Bajarūnas); 2 – 2020 m. tyrimai (T. Bajarūnas); 3 – 2002 m. tyrimai (B. Lisauskaitė); 4 – 1992 m. tyrimai (B. Lisauskaitė); 5 – 1990 m. tyrimai (B. Lisauskaitė); 6 – 1988–1989 m. tyrimai (B. Lisauskaitė); 7 – 1987 m. tyrimai (G. Gendrėnas); 8 – 1985–1986 m. tyrimai (G. Gendrėnas); 9 – 1983 m. tyrimai (R. Sprainaitis); 10 – 1982 m. tyrimai (R. Sprainaitis); 11 – 1982 m. tyrimai (A. Jankauskas); 12 – 1979 m. tyrimai (A. Bliujus); 13 – 1978–1979 m. tyrimai (A. Vaškelis); 14 – 1978 m. tyrimai (A. Vaškelis); 15 – 1976 m. tyrimai (J. Jučienė); 16 – 1974 m. tyrimai (J. Jučienė, J. Jurkštas); 17 – 1973 m. tyrimai (J. Jučienė); 18 – 1967 m. tyrimai (K. Mekas); 19 – 1961 m. tyrimai (J. Jučienė); 20 – 1961 m. tyrimai (O. Navickaitė); 21 – 1960 m. tyrimai (O. Navickaitė); 22 – 1957 m. tyrimai (A. Jakaitis); 23 – 1956 m. tyrimai (N. Korigina); 24 – 1954 m. tyrimai (A. Tautavičius, J. Naudužas); 25 – 1953 m. tyrimai (R. Šalūga); 26 – 1952 m. tyrimai (O. Navickaitė); 27 – 1951 m. tyrimai (O. Navickaitė). T. Bajarūno brėž.

Fig. 1. General situation plan: 1 – the 2021 investigation (Bajarūnas); 2 – the 2020 investigation (Bajarūnas); 3 – the 2002 investigation (Lisauskaitė); 4 – the 1992 investigation (Lisauskaitė); 5 – the 1990 investigation (Lisauskaitė); 6 – the 1988–1989 investigation (Lisauskaitė); 7 – the 1987 investigation (Gendrėnas); 8 – the 1985–1986 investigation (Gendrėnas); 9 – the 1983 investigation (Sprainaitis); 10 – the 1982 investigation (Sprainaitis); 11 – the 1982 investigation (Jankauskas); 12 – the 1979 investigation (Bliujus); 13 – the 1978–1979 investigation (Vaškelis); 14 – the 1978 investigation (Vaškelis); 15 – the 1976 investigation (Jučienė); 16 – the 1974 investigation (Jučienė, Jurkštas); 17 – the 1973 investigation (Jučienė); 18 – the 1967 investigation (Mekas); 19 – the 1961 investigation (Jučienė); 20 – the 1961 investigation (Navickaitė); 21 – the 1960 investigation (Navickaitė); 22 – the 1957 investigation (Jakaitis); 23 – the 1956 investigation (Korigina); 24 – the 1954 investigation (Tautavičius, Naudužas); 25 – the 1953 investigation (Šalūga); 26 – the 1952 investigation (Navickaitė); 27 – the 1951 investigation (Navickaitė).

2 pav. Plote 1 matoma XV a. datuojama medinė konstrukcija. T. Bajarūno nuotr.

Fig. 2. A 15th-century wooden structure visible in Area 1.

3 pav. Įvairūs radiniai: 1 – apžiesto puodo pakraštėlis; 2–3 – karnizinių koklių fragmentai. T. Bajarūno nuotr.

Fig. 3. Various finds: 1 – the rim of a partly thrown pot; 2–3 – fragments of cornice stove tiles.

4 pav. Ploto 1 PV sienelės pjūvis. T. Bajarūno nuotr.

Fig. 4. The cross-section of the SW wall of Area 1.

šioje vietoje atidengtas iki 30 cm storio. Šiame sluoksnyje aptikti 2 gotikinių plytų fragmentai, perskeltas akmuo ir apžiestos buitinės keramikos fragmentas (3: 1 pav.). Medinės konstrukcijos ir archeologiniai radiniai datuojami XV a. Yra žinoma, kad prieš pradedant pilies statybą vietoje šiuo metu esančios salos buvo 3 mažesnės salelės ir užpelkėjęs plotas tarp jų. Manoma, kad juodos durpės sluoksnis ir sietinas su šioje vietoje anksčiau buvusia pelke. Norint nesunaikinti esamų archeologinių struktūrų ir esant nestabiliam, drėgnam gruntui, įžemis, kuris pagal ankstesnių tyrimų duomenis yra šlynas, šioje vietoje nepasiektas. Plotas tirtas iki 1,8–2,2 m gylio (4 pav.).

Plotas 2 tirtas R kazematų PV dalyje (1 pav.). Tirtos vietos viršuje buvo 5–10 cm storio juodžemio sluoksnis. Po juo atkastas 70–80 cm storio stambių griuvenų, riedulių, kalkių ir rudo žvyro sluoksnis. Šiame sluoksnyje aptikta 1982 m. TSRS 5 kapeikų moneta, butelio sienelės šukė, 13 koklių fragmentų (3: 2 pav.) ir 7 buitinės keramikos šukės. Aiškiausiai datuojami aptikti karnizinių ir sieninių koklių fragmentai ir viena baltos molio masės puodo šukė, dengta žalia glazūra, vadinamoji Kielcų keramika. Šie archeologiniai radiniai datuojami XVI a. viduriu – XVII a. Panašu, kad sluoksnis susiformavo XX a. pilį restauruojant. Po šiuo sluoksniu slūgsojo 10 cm storio juodo grunto su degėsiais sluoksnis be radinių. Šis sluoksnis galbūt sietinas su 1655–1660 m. vykusiu Maskvos karu, kurio metu pilis smarkiai apgadinta. Tyrinėjant dalis tirto ploto sienelių nuslinko, todėl dėl pavojingų tyrimų sąlygų (nestabilaus grunto, stambių akmenų sienelėse) pradėta gilintis tik ploto PR kampe, 90x90 cm dydžio iškasoje. Po anksčiau minėtu sluoksniu buvo iki 10 cm storio kalkių sluoksnis, po kuriuo aptiktas 50–60 cm storio rudo žvyro sluoksnis be radinių. Šie sluoksniai galbūt sietini su XV a. vyku-

5 pav. Ploto 2 PR sienelės pjūvis. T. Bajarūno nuotr.
Fig. 5. The cross-section of the SE wall of Area 2.

siu trečiuoju pilies statybos etapu, kurio metu ir pastatytas R kazematų korpusas. Giliau aptiktas juodos durpės sluoksnis su neapdirbtos medienos fragmentais, analogiškas rastajam plote 1. Manoma, kad sluoksnis natūralios kilmės ir sietinas su čia anksčiau buvusia pelke. Šis sluoksnis tirtas iki 1,1–1,2 m storio. Dėl pavojingų sąlygų (nestabilaus grunto, siauro tyrimų ploto, nuolat besikaupiančio gruntinio vandens) tyrimai baigti. Plotas tirtas iki 1–1,1 m pagrindinėje dalyje ir iki 2,6–2,7 m gylio iškasos vietoje (5/4 pav.). Įžemis nepasiektas.

The East Casemates of Trakai Island Castle

The 2021 TO excavation (two 2x2 m areas totalling 8 m^2) in the E casemate of Trakai Island Castle (Fig. 1) revealed a 15th–20th-century cultural layer up to 2.7 m thick (Figs. 4–5). Area 1 yielded wooden structures connected with 15th-century construction work on the third castle: a soldier pile and lagging wall formed from boards and 5 wooden piles (Fig. 2). The structure was sunk into the black peat archaeological layer, which (its studied upper part) was dated to the 15th century on the basis of the discovered finds and the historical data for the pile construction. This layer shows that a bog previously existed at this site, something that has been noted during earlier investigations. The upper fill layers also yielded mid-16th–17th-century potsherds (Fig. 3), which probably came from a disturbed archaeological layer.

Karolis Duderis

Biržų pilies prieigos

2021 m. Biržuose, Birutės ir J. Radvilos gatvėse bei Biržų pilies prieigose vykdomo vieno iš miesto viešųjų erdvių tvarkymo etapo metu J. Radvilos gatvėje atlikti detalieji tyrimai, kurių metu ištirtos 6 perkasos (167,5 m^2 bendro ploto) bei vykdyti žvalgymai bendrame apie 3210 m^2 plote. Birutės gatvėje ir pilies prieigose 3342 m^2 plote vykdyti žvalgymai. Iš viso tirtas 6552 m^2 plotas.

Pirmoji Biržų tvirtovė Kristupo I Radvilos (1547–1603) pastangomis statyta 1586–1589 m. pagal naujosios italų bastioninių pilių sistemos standartus. Užtvenkus per Biržus tekančias dvi upes, prie pilies suformuotas dirbtinis Širvenos ežeras. Žinių apie šios pilies statinių architektūrą teikia istoriniai šaltiniai ir atkasti rūmų, vartų ir gynybinių įtvirtinimų prie vartų fragmentai. Pirmoji pilis ir miestas pavaizduoti XVII a. pradžios Tomo Makovskio graviūroje ir 1625 m. švedų sudarytame tvirtovės plane (1 pav.). Stačiakampį pilies kiemą supo didysis pylimas. Kiemo kampuose buvo įrengtos bastionų aikštelės. Pylimai virš kiemo buvo iškilę iki 3–5 m. Švedų nubraižytame gynybinio griovio pjūvyje pavaizduotos mūrinės pylimų išorinius paviršius dengiančios sienos, parapetai virš jų pilies gynėjams. Kelis mūrinio pylimų kiauto fragmentus 1963–1965 m. atidengė K. Mekas. Mūrinis kiautas prie vartų buvo